

Δ. Θεοτοκοπούλου.

Ἡ ἴασις τοῦ τυφλοῦ.

ΔΟΜΗΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΣ *

Καὶ ἤδη ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἐξειρεύνησιν τῆς ἐν Ἰσπανίᾳ καλλιτεχνικῆς τοῦ Ἑλλήνος δράσεως, ἣτις διαιρεῖται εἰς δύο διακεκριμένας περιόδους, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἀρχεται ἀπὸ τῆς εἰς Τολέδον ἀφίξεως τοῦ Θεοτοκοπούλου μέχρι τοῦ ἔτους 1590, ἡ δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης μέχρι τοῦ θανάτου του· καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην ἠκολούθησε κατὰ τὸ πλεῖστον μετὰ τινων παραλλαγῶν ὡς πρὸς τὸ σκοτεινὸν τοῦ χρωματισμοῦ καὶ τὴν ἐπιμήκυνσιν τῶν προσώπων, τῶν ἐν τοῖς πίναξί του εἰκονιζομένων, τὴν ἐν Ἰταλίᾳ τεχνοτροπίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του ἡ τεχνοτροπία αὕτη μετετρέπη εἰς παράδοξον καὶ ἐνίστε ἀλλόκοτον νεωτερισμὸν, προμηνύοντα ἀμυδρῶς τὴν κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους σχολὴν τῶν extra impressionistes ζωγράφων, οἵτινες καὶ διὰ τοῦτο, ἐν Γαλλίᾳ μάλιστα, θεωροῦσι τὸν Θεοτοκόπουλον ὡς τὸν μέγαν διδάσκαλον καὶ τὸν πρόδρομον τῆς οὐχὶ κατὰ πάντα ἀξιοζήλου ἐξελιξέως ταύτης τῶν ὠρίων τεχνῶν.

Ὁ χρόνος τῆς εἰς Ἰσπανίαν μεταβάσεως τοῦ Θεοτοκοπούλου δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἐξηκριθμένος, ἀλλὰ τὸ βεβαιότερον εἶναι ὅτι οὗτος συμ-

πίπτει πρὸς τὸ ἔτος 1576, ἡ δὲ αἰτία, ἣτις ὤθησεν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Ρώμην, ἀποδοτέα κατὰ τινὰς μὲν εἰς τὴν πρόσκλησιν τῶν ἐπιτρόπων τοῦ ἐν Τολέδῳ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δομηνίκου, κατ' ἄλλους δὲ εἰς τὴν ἰδίαν ἐπιθυμίαν πρὸς κτῆσιν εὐρυτέρας φήμης ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ ἔνθα ἐβασίλευε Φίλιππος ὁ Β' ¹⁾ ὅστις ἐθεωρεῖτο ὡς προστάτης τῶν νέων καὶ δοκιμῶν καλλιτεχνῶν.

Οὕτω ἐν ἔτει 1577 εὕρισκομεν τὸν Θεοτοκόπουλον ἐν Τολέδῳ ζωγραφίζοντα τὸ εἰκονοστάσιον (retablos) τοῦ Ἀγ. Δομηνίκου τοῦ παλαιοῦ καὶ περατοῦντα αὐτὸ μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας, ἀμέσως δὲ μετὰ τοῦτο ἐκτελοῦντα τὸν ὠραῖον πίνακα τῆς Ἀναλήψεως τῆς Θεοτόκου, ὅστις ἀφοῦ μετήλλαξεν ἱκανοὺς κτήτορας, κοσμεῖ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1906 τὴν αἴθουσάν τοῦ ἐν Σικάγῳ Καλλιτεχνικοῦ Ἰνστιτούτου.

Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἔργα εἶναι αἱ ἐξῆς εἰκόνες τοῦ Θεοτοκοπούλου «ἡ Ἀγία Τριάς» εὕρισκομένη εἰς τὸ Μουσεῖον Prado τῆς Μαδρίτης ὁ Ἅγιος Βερνάρδος ἐν τῇ πινακοθήκῃ τοῦ κ. P. Cheramy ἐν Παρισίοις, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ τοῦ

1) Φίλιππος ὁ Β'. υἱὸς τοῦ Αὐτοκράτορος Καρόλου Β' καὶ τῆς Ἑλισάβετ τῆς Πορτογαλλίας (1527—1598).

*) Τέλος.

Ἀγ. Δομηνίου ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ, ἡ Λαοκρατία τῶν ποιμένων, ὁ Ἀγ. Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής καὶ ὁ Ἀγ. Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής ἡ τελευταία αὕτη εἰκὼν ὑπερβαίνει τὴν περὶ τὴν τεχνολογίαν τοῦ καλλιτέχνη διὰ τῶν δυσανάλογως μακρῶν σκελῶν καὶ μακρῶν χειρῶν, καὶ τὴν ἀμυδιότητα τοῦ καθόλου χρωματισμοῦ.

Κατὰ τὸ ἔτος 1579 οἱ ἐπίτροποι τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τοῦ Τολέδου ἀνέθεκαν εἰς τὸν Θεοτοκόπουλον τὴν ἐκτέλεσιν τῆς εἰκόνος τῆς Διανομῆς τῶν ἱματίων τοῦ Ἰησοῦ (Expolio), ἣν οὗτος ἀπεπεράτωσε τῇ 22 Σ)βρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, καὶ ἦτις ὁμολογούμενως εἶναι ἐκ τῶν ὠριωτέρων ἔργων τοῦ Ἑλλήνου καλλιτέχνη, τοῦ ὁποῦ ὑπάρχουσι καὶ τέσσαρα ἄλλα δευτερώματα, ἐξ ὧν τὰ 4 ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ τὸ τέταρτον ἐν τῇ ἐν Ρώμῃ πινακοθήκῃ τοῦ πριγκίπου del Drago ὑπάρχει δὲ καὶ πέμπτος τοιοῦτος πίναξ ἐν τῇ Μουσείῳ Prado τῆς Μαδρίτης, ἀλλ' οὗτος φέρει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Γεωργίου Μανουὴλ Θεοτοκοπούλου, υἱοῦ τοῦ Greco, περὶ οὗ κατωτέρω.

Μεθ' ὅλα τὰ καλλιτεχνικὰ προσόντα τῆς εἰκόνος ταύτης, οἱ ἐπίτροποι ἠρνήθησαν νὰ παραλάβωσι αὐτήν, ἰσχυριζόμενοι ὅτι δὲν ἦτο σύμφωνος πρὸς τὴν γενομένην παραγγελίαν, καὶ ὅτι ὁ ζωγράφος ἐνεωτέρειζε σκανδαλωδῶς θέτων τὸ σύμπλεγμα τῶν τριῶν ὠραίων Μαρτῶν εἰς εἰκόνα παριστάνουσαν τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος καὶ ἀπήτησαν νὰ διορθωθῇ ἡ εἰκὼν, ὁ Θεοτοκόπουλος ὅμως ἐπέμεινε ὅτι καλῶς εἶχεν ὁ πίναξ καὶ ὅτι τὸ σύμπλεγμα τῶν γυναικῶν οὐδὲν τὸ ἀτοπον παρουσιάζεν, ἀφοῦ μάλιστα, ὡς εἰρωνευόμενος ἐδικαιολογεῖτο, εὕρισκετο εἰς τὸ ἄκρον τοῦ πίνακος μακρὰν τοῦ Ἰησοῦ.

Ἐνεκα τῆς διαφωνίας ταύτης ἠγέρθη ἡ γνωστὴ καὶ πολυφύλλητος δίκη, ἣτις διήρκεσεν ἐπὶ διετίαν περίπου, ἐπὶ τέλους ὅμως μετὰ τινὰς ὑποχωρήσεις ἐκατέρωθεν, ὁ πίναξ ἐγένετο δεκτός καὶ ἀνῆρτήθη ἐν τῇ Σκευοφυλακείᾳ τῆς Μητροπόλεως τοῦ Τολέδου, ὅπου εὕρισκεται καὶ μέχρι σήμερον.

Ἐκ τῆς περιέργου ταύτης δίκης ἔτι μᾶλλον διαφημίσθη ὁ Ἑλλήν καλλιτέχνης καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν θαυμαστῶν του ἠῤῥησεν, ὁ δὲ Βασιλεὺς Φίλιππος Β' ἀνέθετο εἰς αὐτὸν νὰ ζωγραφίσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Μαρτυρίου τοῦ Ἀγ. Μαυρικίου καὶ τῶν συνοδόφων του διὰ τὸ περίφημον ἀνάκτορον τοῦ Ἑσκοριαλ, ἣν καὶ ἐξέτελεσε κατὰ τὸ 1580, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι καὶ ὁ πίναξ οὗτος δὲν ἤρρεσεν εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις ἡγεμονικῶς φερόμενος ἐπλήρωσε μὲν τὸ τιμῆμα, παρήγγειλεν ὅμως τὴν ἰδίαν εἰκόνα εἰς ἕτερον ζωγράφον, τὸν Ρωμῦλον Cincinati ἐν τούτοις χάρις εἰς τὰς ἐπιμόνους προσπάθειας φίλων καὶ θαυμαστῶν τῆς τέχνης τοῦ Ἑλλήνου ἀνῆρτήθη καὶ ὁ πίναξ οὗτος εἰς τὰς salas Capitulares εἰς τὸ Ἑσκοριαλ, ἐκεῖ δὲ εἶδεν αὐτὸν ὁ μακαρίτης Βικέλας καὶ πρῶτος ἀνέγνω τὴν ἑλληνικὴν ὑπογραφὴν τοῦ Θεοτοκοπού-

λου μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς πατρίδος του Κρήτης ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ.

Ἡ φαινομενικὴ αὕτη ἀποτυχία περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς βασιλικῆς παραγγελίας ἔδωκε λαβὴν εἰς τὰ σκώμματα καὶ τὰς δριμυεῖς ἐπικρίσεις τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοτοκοπούλου, ἀλλ' οὗτος δὲν ἐβράδυνε νὰ δώσῃ περιφανῆ ἀπάντησιν εἰς ταῦτα διὰ τῆς ἐν ἔτει 1584 ἀποπερατώσεως τοῦ πίνακος τοῦ εἰκονίζοντος τὸν ἐνταφιασμόν τοῦ Κόμητος Ruiz Gonzalo de Orgaz, ἀνακειμένου εἰς τὸν ἐν Τολέδῳ νεκρὸν τοῦ Ἀγ. Θωμᾶ, τοῦ ὁποῦ ὁ ἀποθανὼν εὐγενὴς κόμης ὁ καυχώμενος ὅτι κατήγετο ἀπὸ τοὺς Δούκας τῆς Ἀλβας καὶ τὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον τῶν Παλαιολόγων, ¹⁾ ἦτο ὁ κτήτωρ. Ὁ ἀληθὺς ἐξοχος οὗτος πίναξ ²⁾, τοῦ ὁποῦ ὅλα τὰ πολυπληθῆ πρόσωπα εἶναι ὁδυμασίως σχεδισμένα καὶ δύνανται ν' ἀποτελέσωσιν ἕκαστον χωριστὰ ἰδίαν προσωπογραφίαν, διήγειρε τὸν θαυμασμόν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν τῶν κατ'οἶκον τοῦ Τολέδου, οἵτινες ἀθροῖοι μετεβαίνον ἐπὶ πολὺν χρόνον ὡς εἰς προσκύνημα ἵνα θαυμάσωσι τὴν καλλιπὴν τοῦ λαμπροῦ τούτου καὶ ἀθανάτου ἔργου τοῦ Θεοτοκοπούλου, τοῦ «θειοῦ» καὶ «θαυματουργοῦ» Ἑλλήνου, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὸν ὁ ἐνθουσιώδης Ἰσπανὸς Manriquez. Πράγματι δὲ καὶ τὸ σχέδιον καὶ ὁ χρωματισμὸς τῆς εἰκόνος, καὶ ἡ ἑκφρασις τῶν ἐν τῷ πίνακι τούτῳ εἰκονιζομένων προσώπων, πάντων γνωστῶν καὶ ἐκ τῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ³⁾ τοῦ Τολέδου, ἐμφαίνουσι τὸν ὑπερέχον δεξιότητος καλλιτέχνην καὶ ἀποτελοῦσιν ἐν θαυμασίῳ ἀρμονικῶν σύνολον, θελγον καὶ τὴν ὄρασιν καὶ τὴν νοῦν τοῦ θεατοῦ, καὶ εὐλόγως ἀπερνήθησάν τινες τῶν τεχνοκριτῶν ὅτι καὶ ἂν οὐδὲν ἄλλο ἔργον λόγου ἄξιον τοῦ Θεοτοκοπούλου ὑπῆρχεν, ἤρκει τοῦτο καὶ μόνον ν' ἀποθανάτισῃ καὶ νὰ κατατάξῃ αὐτὸν μετὰ τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν.

Ἡ παραγγελία τοῦ πίνακος ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Καρδινάλιου Ἀρχιεπισκόπου τοῦ Τολέδου Don Gaspar de Quiroga καὶ συνεφωνήθη ἀντὶ τιμῆματος 1200 δουκάτων, πληρωθέντων ὑπὸ τῶν μοναχῶν Ἀγγουστινῶν, εἰς οὓς εἶχε περιέλ-

1). Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Τολέδου ὑπὸ Πέτρου de Aleceer (Τολέδον παρὰ Juan Ferrer 1554 Βιβ 2 Κεφ. 21) ἀναφέρεται ὅτι ὁ Don Gonzalo Guiz κατήγετο ἐκ τοῦ ἐπιφανοῦς γένους τοῦ Don Esteban Illan, ὅτι ἦτο ἀπόγονος τοῦ Δὲν Πέτρου Παλαιολόγου τεταρτοῦ υἱοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ἐκ τούτου δὲ κατὰγονται αἱ Δούκες de Alba καὶ οἱ Κόμητες de Oropesa y de Orgaz).

2). Τοῦ πίνακος τούτου αἱ διαστάσεις εἰναι 4,80 × 3,60, δὲν ὑπάρχει δευτέρωμα αὐτοῦ, εἰμὴ ἐν μόνον ἀντίγραφον μετριωτάτης τέχνης καὶ μικροτέρων διαστάσεων (1,89 × 2,47) ἐν τῇ Μουσείῳ Prado τῆς Μαδρίτης ἀποδιδέμενον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ καλλιτέχνη Γεωργίου Μανουήλ.

3). Ἐν αὐτῷ ὑπάρχει καὶ ἡ ἰδία μορφή τοῦ Θεοτοκοπούλου πρὸς ἀριστερὰ τῷ θεωμένῳ, ἄνωθεν τοῦ κύπτοντος πρὸς τὸν νεκρὸν νεκροῦ ἱερέως.

θ. ὁ δὲ αὐτοῦ διακοσμηθεὶς καὶ λαμπρυνθεὶς ναός.

Ὁ ἀρχιερεὺς μὲ τὰ ἐπισκοπικὰ ἄμφια ὁ ἐν τῇ εἰκόνι ὑποβασπάζων τὴν κεφαλὴν τοῦ σιδηροφράκτου Κόμητος de Orgaz ἐμφαίνει τὸν Ἀγ. Λύγουστινον, ὁ δὲ ἔναντι αὐτοῦ νεκρὸς διάκονος τὸν Ἀγ. Στέφανον τὸν πρωτομάρτυρα, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων προσώπων τῶν παρισταμένων εἰς τὸν Ἑνταφιασμόν οἱ δύο λευκογένειοι εἶναι οἱ ἀδελφοὶ Covarrubias υἱοὶ τοῦ διασήμεου ἀρχιτέκτονος τοῦ περιήμου Alcazar, ἐξ ὧν ὁ Ἀντώνιος ἦτο φιλόλογος καὶ δεινὸς ἑλληνιστής, ὁ δὲ Διέγος θεολόγος καὶ νομοδιδάσκαλος καὶ ἱερέδρος τοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους τῆς Καστίλλιας. Ὁ ἐν τῷ κάτω μέρει τοῦ πίνακος μικρὸς ἀκόλουθος μὲ τὴν συμπαθεὴ καὶ εὐγενὴ φυσιογνωμίαν ὑποτίθεται ὅτι παριστάνει τὸν υἱὸν τοῦ Θεοτοκοπούλου, ἐπὶ τοῦ ἄκρου δὲ τοῦ μανδηλίου αὐτοῦ εἶναι γεγραμμένη ἑλληνιστὶ ἡ ὑπογραφή τοῦ καλλιτέχνου καὶ ἡ χρονολογία.

Ἐλάχιστοι πίνακες οὐ μόνον τῆς Ἰσπανικῆς ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων περιωνύμων Σχολῶν τῆς ζωγραφικῆς, ἔχουσι τσακύτεν ζωὴν ἐν αὐτοῖς καὶ ἐκφράζουσι τελειότερον μίαν ἰδέαν, ὅσον ὁ Ἑνταφιασμός τοῦ Κόμητος de Orgaz, ὅστις εἰκονίζει διὰ τῶν ζωροτέρων χρωμάτων μίαν ἐκ τῶν ἀληθεστέρων καὶ πραγματικωτέρων σελίδων τῆς ἱστορίας τῆς Ἰσπανίας. Ὁ μεγαλόφρων καὶ φιλόανθρωπος Ἀρχων τοῦ Ὁργαζ ἐνδεδυμένος τὴν ἀπαστρέπτουσαν αὐτοῦ πανοπλίαν καὶ κατὰ βιβάζομενος εἰς τὸν τάφον, ἐν μέσῳ χρυσοστολιστῶν ἱερέων, σκυθρωπῶν μοναχῶν καὶ πενθηφορούντων ἱπποτῶν ἐπὶ τῶν προσώπων τῶν ὁποῶν πάντων εἶναι ἐγκεκαρχαμένη ἡ θλίψις, ἐμφαίνει τὴν ἀπαιχμένην καὶ ἐκλείπουσαν χρυσὴν ἐποχὴν τοῦ περιλάμπρου Ἰσπανικοῦ ἱπποτισμοῦ. Εἶναι ἀληθῶς ἡ τελειότερα ἔκφρασις τοῦ μεγαλείου τῆς γενναίας ταύτης φυλῆς τῶν Ἰθαλῶν, ἣν ὁ ὑπέροχος χρωστήρ καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Θεοτοκοπούλου θαυμασιῶς ἀπεικονίσεν. Ἀλλ' ἐνῶ ἐν τῷ ἐξῶχῳ τούτῳ πίνακι πάντες σχεδὸν ὁμοφώνως θυμιάζουσι τὴν ὑπέροχον τέχνην τοῦ Θεοτοκοπούλου ἐν τῇ ἀπαρχμύλλῳ ἀπεικονίσει τῶν προσώπων καὶ ἐν τῇ καθόλου σχεδιάσει τοῦ κάτω μέρους τῆς εἰκόνος, τῆς γήινης οὕτως εἰπεῖν συνθέσεως, ὑπάρχουσιν οἱ ψέγοντες τὸ ἄνω μέρος, τὴν δόξαν τῆς εἰκόνος (La gloria), καὶ εὐρίσκουσι δυσαναλογίας καὶ ἐλαττώματα εἰς τὴν οὐρανίαν ταύτην σύνθεσιν, τινὲς μάλιστα ἰσχυρίζοντο ὅτι μόνον τὸ κάτω μέρος τοῦ πίνακος ἦτο ἔργον τοῦ Ἑλλήνου, τὸ δὲ ἄνω ἐτέρου ζωγράφου μετριοτέρως ἀξίας. Οἱ ἐγκύπτοντες ὅμως εἰς τὴν βαθύτεραν μελέτην τῆς εἰκόνος εὐρίσκουσι καὶ τὰ δύο μέρη καλῶς ἔχοντα καὶ ἀποφαινόμενοι ὅτι ἀμφότερα εἶναι ἔργα τοῦ μεγαλοφυοῦς καλλιτέχνου, εἰς τὸν ὅποιον ἦσαν οὐχὶ σπάνια αἱ τοιαῦται ἀντιθέσεις, καταδεικνύουσιν τὸν ἰδιότροπον καὶ ἐν παντὶ πρωτότυπον χαρακτήρα τῆς ἀναμ-

φισθητήτου μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἰδιοφυΐας τοῦ Δομηνικοῦ Θεοτοκοπούλου.

Κατόπιν ὁ Θεοτοκόπουλος ἐξετέλεσε τίσσας μεγάλους πίνακας, παριστάνοντας τὸν Ἐθαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου, τὴν Βάπτισιν, τὴν Σταύρωσιν καὶ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ¹⁾ καὶ ἱκανὰς εἰκόνας ἀγίων διὰ τὸ Λύκειον τῆς Δόνας Μαρίας τῆς Ἀραγωνοῦ καὶ διὰ διαφόρους Ἐκκλησίας τοῦ Τολεδου, καὶ ἰδίως διὰ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγ. Ἰωσήφ, ὅπου ὑπάρχει καὶ ὁ ὄρασις π.ν.ξ. ὁ εἰκονίζων τὸν Ἀγ. Μαρτίνον Ἐπίσκοπον τῆς Τουρ ἔφιππον καὶ δίδοντα μέρος τοῦ μανδύου του εἰς γυμνὸν ἐπικίτην, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ Εἰκὼν τῆς Παναγίας μετὰ τῆς ἀγίας Ἰνῆς καὶ τῆς Ἀγ. Θέκλης. Εἶτα ὁ Θεοτοκόπουλος μετέβη εἰς Ἰλλέσκα²⁾ ὅπου εἰργάσθη εἰς τὸ εἰκονοστάσιον τοῦ ναοῦ τοῦ νοσοκομείου τοῦ Ἑλέους καὶ ἐζωγράφησε τὴν Παρθένον τοῦ Ἑλέους, τὴν Στέφιν τῆς Θεοτόκου, τὸν Ἀγ. Ἰλδεφόνσον, καὶ ἀπεπεράτωσε καὶ ἄλλας εἰκόνας, τὰς ὁποίας ἠναγκάσθη νὰ ἐνεχυρίσῃ, καθόσον περιῆλθεν εἰς δίκην μετὰ τοῦ Οἰκονομικοῦ Ἐφόρου ζητούντος νὰ φορολογήσῃ τοὺς πωλουμένους πίνακας, ὁ δὲ καλλιτέχνης ἠρνήθη νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ἰσχυρίζομενος ὅτι τὰ ἔργα τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς δὲν ὑπόκεινται εἰς φόρον, καὶ πράγματι τὸ δικαστήριον ἐδικαίωσεν αὐτόν, καὶ οὕτω διὰ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Ἑλλήνου καλλιτέχνου ἀπετελέσθη καὶ ἡ πρώτη νεμολογία περὶ τοῦ ἀφορολογήτου τῶν καλλιτεχνημάτων τῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς.

Ὁ Θεοτοκόπουλος ἰδιαιτέρην προτίμησιν ἐφένερωσεν εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ φιλοανθρώπου καὶ εὐεργετικοῦ Ἰσπανοῦ Ἀγίου Δὲν Φραγκίσκου de ASIS, τοῦ ὁποίου ὑπάρχουσιν εἰς διαφόρους πόλεις ὑπὲρ τοὺς πεντήκοντα πίνακες ὀφειλόμενοι εἰς τὸν χρωστήρα του, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ εἰς ἐν Ἀθήναις ἐν τῇ λαμπρῇ πινακοθήκῃ τοῦ κ. Στ. Σκουλούδη³⁾.

Διὰ τοῦ πίνακος τοῦ εἰκονίζοντος τὸ Ὀνειρον τοῦ Βασιλέως Φίλιππου⁴⁾, ἀρχεται ἡ παράδοξος περίοδος τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἔργου τοῦ Θεοτοκοπούλου ὡς ἐκ τῆς περιέργου καὶ ἐνίοτε ἀλλοκοτοῦ ἐξελέξεως τῆς τεχνотροπίας τοῦ με-

1). Ἡ πρώτη ὑπάρχει εἰς τὸ Μουσεῖον Balaguer τῆς Villanueva αἱ δὲ τρεῖς ἄλλαι εἰς τὸ Prado τῆς Μαδρίτης.

2). Μικρὰ Ἰσπανικὴ πόλις μετὰ τὸ Τολεδὸν καὶ Μαδρίτην.

3). Ἡ ὥραία εἰκὼν αὕτη, αὐθεντικὴ καὶ ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τοῦ Θεοτοκοπούλου, ἠγοράσθη παρὰ τοῦ κ. Σκουλούδη ἐν Μαδρίτῃ ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Κόμητος de Altamira, παριστάνει δὲ τὸν Ἅγιον Φραγκίσκον γονυκλιτῇ, ἔχοντα εἰς χεῖρας κρῆνιον νεκροῦ καὶ διαλογιζόμενον τὴν ματαιότητά τῶν ἀνθρωπίνων, ἐνῶ ἕτερος μοναχὸς ἔχων συμπεπλεγμένας τὰς χεῖρας προσεύχεται.

4). Ὁ πίναξ οὗτος ἀνάκειται εἰς τὴν Salas Capitulares τοῦ Ἑσκοριάλ.

γάλου καλλιτέχνου, ἥτις ἔδωκε λαβὴν νὰ πιστευθῇ, ὅτι οὗτος παρεφρόνησε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του, ἀλλ' ἡ ἀδέσποτος αὐτῇ φήμη οὐδεμιὰς ἔχεται ὑποστάσεως. Ὁ Θεοτοκόπουλος εἶνε μέγας νεωτεριστής, θέλει νὰ ἐξέλθῃ τῆς πεπαιγμένης καλλιτεχνικῆς ὁδοῦ καὶ νὰ χαράξῃ, συμφώνως πρὸς τὰς ἐντυπώσεις του, ἐντελῶς ἰδιάν, φέρουσαν τὴν ἀτομικὴν του σφραγίδα καὶ διὰ τοῦτο περιπιπτει πολλάκις εἰς ὑπερβολὰς ἀκαταλόγιστους καὶ ἀξιωματικούς, ἀλλὰ καὶ μετ' ὅλας ταύτας τὰς σπουδαίας ἐλλείψεις καὶ τὰ μεγάλα σφάλματα, ἡ ἐκ τῶν ἔργων του ἐντύπωσις ἀπομένει πάντοτε ἰσχυρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίσδον τῆς καλλιτεχνικῆς του δράσεως ἀνήκουσιν ἱκανὰ ἔργα, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τὰ κυριώτερα, ὡς τὸν Ἰησοῦν ἐν ἱερῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, τὴν Ἀποκάλυψιν¹⁾, τὸν Δαοκόντια²⁾, τὴν Πεντηκοστήν³⁾, τὸν Ἅγιον Ἱερώνυμον⁴⁾, τὴν ἐν τῷ ὄρει Προσευχὴν τοῦ Ἰησοῦ⁵⁾ τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Βαλυστήν⁶⁾, τὸν Ἅγιον Σεβαστιανόν⁷⁾ κλπ. Ἐν ταύτοις καὶ κατὰ τὴν παράδοξον ταύτην καλλιτεχνικὴν περίσδον τοῦ Ἑλλήνος ἔχομεν θρυμασίας προσωπογραφίας, τελείας καὶ κατὰ τὸ σχέδιον καὶ τὸν χρωματισμὸν καὶ τὴν ἐκφράσιν καὶ τὰς τεχνικὰς ἀναλογίας, ταιαῦται δὲ εἶναι ἡ τοῦ Rodrigo Vasquez ἐν τῷ Μουσείῳ Prado, τῶν Ἀντωνίου καὶ Διέγου Covarrubias ἐν τῇ Ἐπαρχικῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Τολέδου, τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστοῦ Nino de Guevara, τοῦ Καρδινάλιου Quiroga ἐν Μαδρίτῃ, τοῦ Καρδινάλιου Tavera εἰς τὸ ἐν Τολέδῳ Νοσοκομεῖον Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, ἥτις θεωρεῖται ἀρίστη πασῶν, καὶ τέλος τοῦ φίλου τοῦ Θεοτοκοπούλου Fray Hortensio Felix

Paravicino, ὅστις συνέθεσε μάλιστα καὶ δύο σοννέτα πρὸς ἐξύμνησιν τῆς θείας τέχνης τοῦ Θεοτοκοπούλου. Ἐν γένει δὲ καθ' ἅπαν τὸ μακρὸν στάδιον τοῦ καλλιτεχνικοῦ τοῦ βίου ὁ Θεοτοκόπουλος διεκρίθη ὡς δοκιμώτατος προσωπογράφος καὶ τὸ πρὸς ἐν τοῦτο ἀναγνωρίζουσι καὶ οἱ αὐστηρότεροι ἐπικριταὶ του, οἵτινες εἰς τὰς προσωπογραφίας του δὲν ἀνευρίσκουσι τὰ μεγάλα ἐλαττώματα, τὰ ὅποια αὐτοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἔχουσιν αἱ πλεῖστοι τῶν συνθέσεων του. Πίνακες παριστῶντες τυπεῖα, καὶ ταῦτα τοῦ προσφιλοῦς τῷ Θεοτοκοπούλῳ Τολέδου, δύο μόνον ὑπάρχουσιν, εἰς εἰκονίζων τὴν ἄποψιν καὶ τὸ σχεδιάγραμμα τοῦ Τολέδου καὶ εὐρισκόμενος ἐν τῷ Ἐπαρχικῷ Μουσείῳ τῆς αὐτῆς πόλεως, καὶ ἕτερος μικρότερος πάλιν τοῦ Τολέδου, ἀνήκων εἰς τὴν ἐν Μαδρίτῃ συλλογὴν τῆς Κομίσσης de Castaneda· ἀμφότεροι ἐγένοντο κατὰ τὴν ὑστάτην περὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ βίου τοῦ Ἑλ-

Α. Θεοτοκοπούλου.

"Ἅγιος Φραγκίσκος de Asis.

1.) Οἱ δύο οὗτοι πίνακες εὐρίσκονται ἐν ἰδιωτικαῖς συλλογαῖς τῶν Παρισίων.

2.) Ὁ πίναξ οὗτος ἀνάκειται εἰς τὸ ἐν Barrameda Ἀνάκτορον τοῦ Ἰνφάντου Ἀδν. Ant. de Orleans.

3.) Ἐν τῷ ἐν Μαδρίτῃ Μουσείῳ Prado.

4.) Ἐν τῇ ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ συλλογῇ τοῦ κ. L. R. Erich.

5.) Ἐν τῷ ἐν Ἀγγλῇ Μουσείῳ τῆς Ζωγράφικης.

6.) Ἐν τῷ ἐν Τολέδῳ ὁμωνύμῳ ναῷ.

7.) Ἐν τῇ ἐν Βουκουρεστίῳ Βασιλικῇ Πανακτοθήκῃ.

λγνος (μεταξύ του 1604—1614), είναι μάλλον άμαυρων χρωματισμών, φκίνεται δέ ότι ό καλλιτέχνης, ως άλλως και πάντες οι μεγάλοι ζωγράφοι τής εποχής εκείνης, δέν ήσθάνετο πολλήν κλίσιν προς την τοπειογραφίαν (paysage), και τους δύο τούτους πίνακας έζωγράφεσε μάλλον έξ αγάπης προς την δευτέραν του πατρίδα, τό Τολέδον.

Ο Θεοτοκόπουλος, κατά τό παράδειγμα του Μιχαήλ Αγγέλου, κατεγίνετο ού μόνον εις την ζωγραφικήν, αλλά και εις την αρχιτεκτονικήν και την γλυπτικήν, και μέχρι τινός απέδιδοντο εις αυτόν τά αρχιτεκτονικά σχέδια του ναού του Αγ. Δομηνίκου και του Δημαρχείου (Casa del Ayuntamiento) του Τολέδου, αλλά τούτο δέν βεβαιούται έξ έπισήμων μαρτυριών, τό ασφαλέςτερον είνε ότι ύπ' αυτού έδόθησαν τά σχέδια του Λυκείου τής D. Maria de Aragon, του ναού του Αγ. Φραγγίσκου και του Νοσοκομείου του Έλεούς έν Άλλέσκα και άλλων τινών δημοσίων κτιρίων, ως και πολλών άξιολόγων εικονοστασιών (retablos). Έκ των γλυπτικών του έργων τά ωραιότερα είναι τό άγάλματα τά κοσμοϋντά τό νοσοκομείον Tavera έν Τολέδω, οι δύο άνδριάντες του Συμεών και Ήσαίου έν τφ έν Άλλέσκα ναφ του Έλεούς, και τό λαμπρόν άνάγλυφον τό παριστάνον την Παρθένον θέτουσαν επί τής κεφαλής του Αγ. Ήδεφόνσου την έπισκοπικήν μίτραν, όπερ εύρίσκεται εις τό Ίεροσπουδαστήριον (Seminario) του Τολέδου.

Ο Francisco Pacheco (1571—1664), όστις ήτο σύγχρονος του Έλληνος και, ως άνάφρει έν τφ συγγράμματί του Arte de la Pintura, συνωμίλησε πολλάκις μετ' αυτού, άποκαλει αυτόν φιλόσοφον καλλιτέχνην, ού μόνον εύδοκίμως θεραπεύοντα και τας τρείς εύγενείς τέχνας, αλλά και συγγράψαντα περί αυτών· περί τής συγγραφής όμως τούτης ουδεμίαν άλλην έχομεν γνώσιν ή μαρτυρίαν, ουδέ παρ' ουδενός έτέρου των βιογράφων του γίνεται περί αυτής μνεία.

Πάντα τά έργα του Θεοτοκοπούλου άνέρχονται μετά των ένίοτε πολλαπλών δευτερωμάτων εις 498, εκ τούτων 456 είνε έργα ζωγραφικής, 27 γλυπτικής και 16 αρχιτεκτονικά σχέδια· εκ των εικώνων του αί πλείεσται εύρίσκονται εις τά διάφορα μουσεία και τους ναούς τής Ίσπανίας, έν Έλλάδι δέ υπάρχουν μόνον τρείς, ή προμνησθεΐσα έν τη πινακοθήκη του κ. Σ. Σκουλούδη και δύο άλλαι άνήκουσαι εις την συλλογήν τής Κυρίας Ίρ. Συγγρού, ών ή μέν μία εικονίζει τόν Άγιον Μαριΐνον έφιππον, ή δ' έτέρα Έθαγγελιστήν.¹⁾

Περί του ίδιωτικού βίου του Θεοτοκοπούλου έν Ίσπανία έλάχιστα άτυχώς γινώσκομεν. Φαί-

νεται πιθανώτατον ότι ένυμφεύθη έν Τολέδω κατά τά πρώτα έτη τής εκεί μεταβάσεώς του μετά Ίσπανίδος, ή; άγνοοϋμεν τό όνομα και την οικόγειναιαν, και ότι έσχεν έξ αυτής υίόν τόν προμνημονευθέντα Γεώργιον Μανουήλ, γενόμενον και αυτόν ζωγράφον και αρχιτέκτονα και άποβιώσαντα άνευ απογόνων έν Τολέδω τη 29 Μαρτίου 1631· περί δέ τής πιθανολογούμενης θυγατρός αυτού δέν ύπάρχει ουδεμία άσφαλής και άκριβής πληροφορία.¹⁾

Πολλά και πικίλα άνέκδοτα άναφέρονται περί του Έλληνος διά τόν μεγαλοπρεπή και πολυδάπανον βίον, όν διήγεν έν Τολέδω· ούτω λέγεται ότι είχε μουσικούς παίζοντας κατά την διάρκειαν των πολυτελών γευμάτων του, και άλλα τοιαύτα· τό βέβαιον είναι ότι ό Θεοτοκόπουλος εκέρδιζε πολλά χρήματα εκ τής πωλήσεως των έργων του και έδαπάνα έξ αυτών άφειδώς διά την εύμάρειαν αυτού τε και τής οικογενείας του και διά τούτο κατηγορήθη ύπό των συστηματικών έπικριτών του ότι ήθέλησε νά εισαγάγῃ εις την τότε άκόμη αύστηρών ήθών και λιτοδιαίτον Ίσπανίαν την χλιδήν και την άπολαυστικήν ζωήν των Ένετών καλλιτεχνών.

Ο Θεοτοκόπουλος απέβίωσεν έν Τολέδω τη 7 Απριλίου 1614 εις ηλικίαν έτών 66 και έτάφη έν τφ ναφ του Αγ. Δομηνίκου του πάλαιού συμφώνως μέ την εύρεθεΐσαν σημείωσιν εις τό ένοριακόν βιβλίον των ένταφιασμών, έν τη όποία άναφέρεται προς τούτους ότι μετέλαβε των άχράντων μυστηρίων, ότιδέν είχε διαθήκη, και ότι άφῃκε και κηρία εις την εκκλησίαν διά την θανήν του.

Έκ των πολλών μαθητών του Έλληνος, πλήν του υίου του, γνωστότεροι είναι ό Padre Mayno, ό Orrente και ό Luiz Tristan όστις ύπήρξεν άντάξιός του διδασκάλου του, και παρ' ό έμαθήτευσεν ό περίφημος Velazquez.

Τοιοϋτος έν περιληπτική σκιαγραφία ύπήρξεν ό βίος και ή καλλιτεχνική σταδιοδρομία του περηνούμου Έλληνος Δομηνίκου Θεοτοκοπούλου, του Κρητός, του όποίου τά έργα μεγάλως ήδη εκτιμώνται παρ' τοις άπανταχού του πεπολιτισμένου κόσμου κύκλοις των φιλοτέχνων, παρ' ών θεωρείται ως είς των διαπρεπεστέρων ζωγράφων τής εποχής εκείνης και εκ των μεγάλων διδασκάλων τής Ίσπανικής Σχολής.

Πράγματι δέ αί εικόνες του Θεοτοκοπούλου μεθ' όλας τας μεμφιμοιρίας των αύστηρών έπικριτών, και παρ' όλην την ένίοτε παράδοξον τεχνολογίαν, φέρουσιν άποτετυπωμένην την σφραγίδα τής προσωπικής και πρωτοτύπου καλλιτεχνικής μεγαλυφύας του Έλληνος, όστις άληθώς έτίμησε και εκλείψε τό έλληνικόν όνομα έν τη ξένη.

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ ΚΑΡΑΒΙΑΣ

1). Έκ των άλλων πινάκων του Θεοτοκοπούλου εύρίσκονται 43 έν Γαλλία, 13 έν Ίταλία, 9 έν Ήν. Πολιτείαις τής Αμερικής, 9 έν Ρουμανία, 5 έν Ίταλία, 5 έν Γερμανία, 3 έν Αυστρία, 2 έν Καναδά και άνά είς έν Ρωσία και Αργεντινή.

1). Εσχάτως άνεκαλύφθη και ή οίκια, έν η κατώ και ό Θεοτοκόπουλος έν Τολέδω, εύρίσκεται δέ αύτη έν τη σημερινή Callejon del Transito No 5.